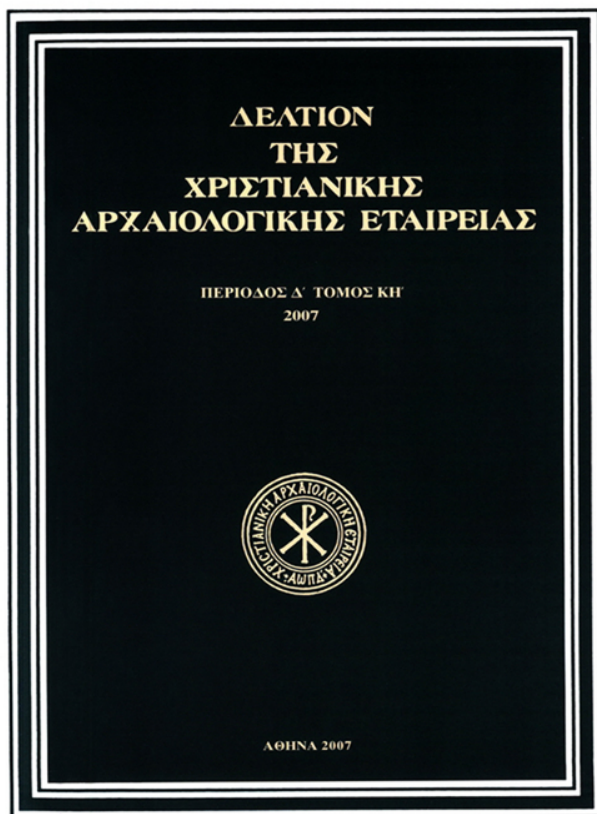

Δελτίον της Χριστιανικής Αρχαιολογικής Εταιρείας

Τόμ. 28 (2007)

Δελτίον ΧΑΕ 28 (2007), Περίοδος Δ'. Στη μνήμη του Παύλου Μ. Μυλωνά (1915-2005)

Ανακαλύπτοντας το ναό του Αγίου Θεοδώρου
στους Όλμους (Ισαυρία)

Guntram KOCH

doi: [10.12681/dchae.572](https://doi.org/10.12681/dchae.572)

Βιβλιογραφική αναφορά:

KOCH, G. (2011). Ανακαλύπτοντας το ναό του Αγίου Θεοδώρου στους Όλμους (Ισαυρία). *Δελτίον της Χριστιανικής Αρχαιολογικής Εταιρείας*, 28, 35–40. <https://doi.org/10.12681/dchae.572>

ΔΕΛΤΙΟΝ ΤΗΣ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ

Ανακαλύπτοντας το ναό του Αγίου Θεοδώρου στους
Όλμους (Ισαυρία)

Guntram KOCH

Περίοδος Δ', Τόμος ΚΗ' (2007) • Σελ. 35-40

ΑΘΗΝΑ 2007

ΑΝΑΚΑΛΥΠΤΟΝΤΑΣ ΤΟ ΝΑΟ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΘΕΟΔΩΡΟΥ ΣΤΟΥΣ ΟΛΜΟΥΣ (ΙΣΑΥΡΙΑ)

Ο άγιος Θεόδωρος Τήρων ανήκει στους σημαντικότερους βυζαντινούς αγίους και εθεωρείτο ως ένας από τους προστάτες του βυζαντινού στρατεύματος¹. Καταγόταν από την Ανατολή και υπήρξε απλός στρατιώτης των Ρωμαίων· σύμφωνα με την παράδοση μαρτύρησε το έτος 306 στην Αμάσεια (σημ. Amasya) της Μικράς Ασίας, στην επαρχία του Ελενοπόντου. Το μαρτύριό του δεν εντάχθηκε απλά στο ευρύτερο πλαίσιο του γενικού διωγμού των χριστιανών επί Διοκλητιανού, αλλά παράλληλα συνδέθηκε από την παράδοση και με την ασυνήθιστη πράξη θάρρους του αγίου να πυρπολήσει το ιερό της Κυβέλης στην Αμάσεια. Η σορός του μεταφέρθηκε από μια γυναίκα με το όνομα Ευσεβία στην κόμη των Ευχαΐτων, όπου και ετάφη².

Στα Ευχάιτα άρχισε σύντομα να συρρέει μεγάλος αριθμός προσκυνητών με αποτέλεσμα τη δημιουργία ενός μεγάλου προσκυνήματος, το οποίο απετελείτο από πολλά και διαφορετικού τύπου οικοδομήματα. Μαζί με το ναό της Αγίας Ευφημίας στη Χαλκηδόνα, του Ευαγγελιστή Ιωάννη στην Έφεσο και της Αγίας Θέκλας στη Σελεύκεια συγκαταλεγόταν ανάμεσα στα τέσσερα μεγαλύτερα προσκυνήματα της Μικράς Ασίας³. Στις 7 Φεβρουαρίου του 381 ο Γρηγόριος Νύσσης εκφώνησε στο ναό ένα λόγο προς τιμήν του αγίου Θεοδώρου, όπου αναφερόταν το μεγάλο μέγεθος του οικοδομήματος και ο πλούσιος διάκοσμός του, μεταξύ άλλων με τοιχογραφίες, στα θέματα των οποίων συγκαταλεγόταν το μαρτύριο του αγίου⁴.

Κατά τη βασιλεία του Αναστασίου Α' (491-519) και πιθανότατα μεταξύ των ετών 515 και 518, τα Ευχάιτα αναδείχθηκαν σε πόλη, η οποία τειχίστηκε και ανακηρύχθηκε επισκοπική έδρα. Πιθανώς την εποχή του Ιουστινιανού η επισκοπή έγινε αυτοκέφαλη και αργότερα αναβαθμίστηκε σε αυτοκέφαλη μητρόπολη. Κατά τη διάρκεια των εισβολών των Σασσανιδών στη Μικρά Ασία η πόλη αλώθηκε και καταστράφηκε το 622, κάποιος όμως επίσκοπος Ελευθέριος ανοικοδόμησε αργότερα το ναό. Μία επιπλέον άλωση των Ευχαΐτων από τους Άραβες μαρτυρείται το έτος 753. Από τον 9ο αιώνα δίπλα στη μορφή του αγίου Θεοδώρου Τήρωνα προστίθεται και ο άγιος Θεόδωρος ο Στρατηλάτης⁵. Το 972 ο ναός ξαναχτίστηκε με χορηγία του αυτοκράτορα Ιωάννη Τζιμισκή ως αφιέρωμα για τη νίκη του επί των Ρώσων και η πόλη μετονομάστηκε σε Θεοδωρόπολη. Μετά την κατάληψη του εσωτερικού της Μικράς Ασίας από τους Σελτζούκους τον ύστερο 11ο αιώνα τα Ευχάιτα παρακμάζουν όλο και περισσότερο. Σε άγνωστο χρόνο, τόσο ο ναός, όσο και τα προσκτίσματά του, καταστράφηκαν εντελώς. Η θέση όμως της πόλης μπορούσε να ταυτιστεί με το χωριό Avğat (επίσης Avkhat ή Avghat, σημ. Beyözü), στο οποίο επιβίωνε η παλαιά ονομασία· βρίσκεται περίπου 50 χιλιόμετρα δυτικά της Αμάσειας, στον αρχαίο δρόμο προς τη Gangra, λίγα χιλιόμετρα βόρεια του Mecitözü.

Τα τελευταία χρόνια βρέθηκαν λίγα αρχιτεκτονικά κατάλοιπα και επιγραφές που προέρχονται από το οικο-

¹ Για το βίο του αγίου, βλ. *Synaxarium EC*, στ. 469. Βλ. επίσης C. Weigert, «Theodor Tiro von Euchaita (von Amasea)», *LChrI* 8, 1976 = 1990, στ. 447-451 (με εκτενή βιβλιογραφία).

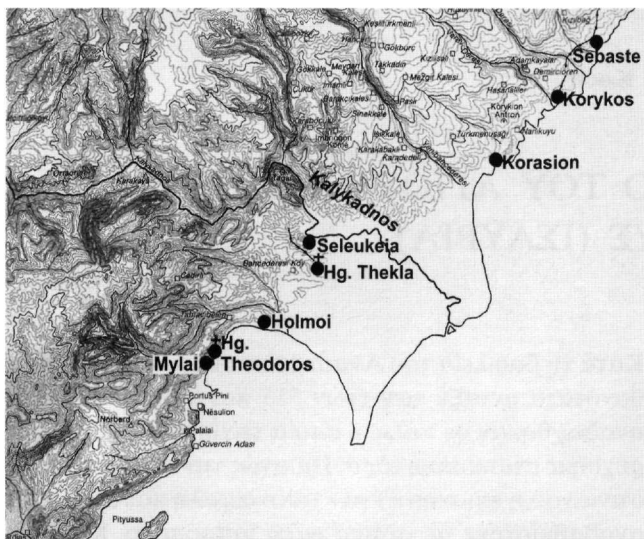
² V. Schultze, *Altchristliche Städte und Landschaften II. Kleinasien 1*, Gütersloh 1922, 121-123. B. Kötting, *Peregrinatio religiosa. Wallfahrten in der Antike und das Pilgerwesen in der alten Kirche*, Münster 1950, 160-166.

³ Kötting, ό.π., 138-187. V. Ruggieri, *Byzantine Religious Architecture (582-867): Its History and Structural Elements*, Ρώμη 1991, 252, αριθ.

48. Ο ίδιος, *L'architettura religiosa nell'impero Bizantino (fine VI-IX secolo)*, Messina 1995, 24 κ.ε., 27, 113.

⁴ C. Mango, *The Art of the Byzantine Empire 312-1453*, Englewood Cliffs 1972 (ανατύπωση Toronto 2004), 36 κ.ε. H. G. Thümmel, *Die Frühgeschichte der ostkirchlichen Bilderlehre*, Βερολίνο 1992, 75, 289.

⁵ Για το βίο του αγίου, βλ. *Synaxarium EC*, στ. 451-453. Βλ. επίσης Weigert, ό.π., στ. 444-446 (με εκτενή βιβλιογραφία).

Εικ. 1. Ισαυρία. Η Σελεύκεια (Silifke) και η γύρω περιοχή.

δομικό συγκρότημα του προσκυνήματος των Ευχαΐτων⁶. Ίσως είναι δυνατόν με προσεκτική επιφανειακή έρευνα της περιοχής ή με τη βοήθεια γεωφυσικών μεθόδων να ξαναβρεθεί το προσκύνημα του Αγίου Θεοδώρου στα Ευχάϊτα: θα μπορούσε κανείς να ελπίζει ότι κάτω από την επιφάνεια του εδάφους υπάρχουν ακόμη αρχιτεκτονικά κατάλοιπα.

Η λατρεία του αγίου Θεοδώρου γνώρισε, όπως προαναφέρθηκε, μεγάλη διάδοση στη διάρκεια της βυζαντινής αυτοκρατορίας. Σε μια άλλη περιοχή της νότιας ακτής της Μικράς Ασίας, στην επαρχία Ισαυρία, ο άγιος φαίνεται ότι ετιμάτο ιδιαίτερος. Εκεί προφανώς υπερίσχυσε και διαδέχθηκε τον «κάτοικο» ενός αρχαιότερου ιερού, τον Απόλλωνα Σαρπηδόνιο. Η κατά προσέγγιση θέση του εν λόγω ιερού είναι από παλαιά γνωστή. Βρισκόταν στο δυτικό λιμάνι της Σελευκείας (σημ. Silifke), τους Όλμους (σημ. Tasucu) (Εικ. 1). Στις γραπτές πηγές υπάρχουν αρκετές αναφορές τόσο στο ιερό του Απόλλωνος Σαρπηδονίου, το οποίο βρισκόταν σε σπήλαιο και καταστράφηκε – πιθανόν από σεισμό – τον 4ο αιώνα, όσο και στο ναό του Αγίου Θεοδώρου. Οι μαρτυρίες έχουν υποδειγματικά συλλεγεί και αξιοποιη-

θεί⁷, στο σημείο όμως αυτό θα ήταν χρήσιμη η αναφορά σε κάποια βασικά σημεία τους.

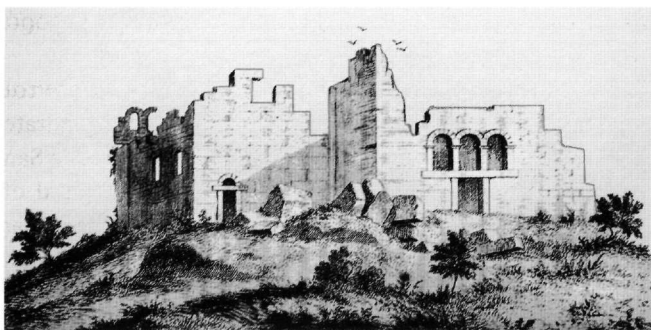
Ήδη στο δεύτερο μισό του 15ου αιώνα αναφέρονται «rovine del castello, di mirabil grandezza, di pietre quadrate eccellentemente fabbricato» και το 1490 «la chiezia de San Theodoro». Ο F. Beaufort γράφει: «To the eastward of Aghaliman we saw several ruined castels; one of them that commanded a small creek, had the appearance of strength and magnificence; with a terrace towards the sea, stairs for landing cut out of the rock, towers with lancet windows, dwelling rooms, and dungeons». Στη δημοσίευση της περιήγησης του A. Pourtalès από τον C. Ritter τονίζεται: «Jenseits der Holmi bei Beaufort genannten Bucht zeigte sich ein großer Bau aus mächtigen Quadersteinen mit einem sechseckigen Turm und einem oblongen Rechteck mit Fensteröffnungen, das eher einer italienischen Villa als einem antiken römischen oder griechischen Baue gleich. Die ganze Strecke zu ihm war mit Trümmern aller Art, von Sarkophagen, Felskammern, Mauerstrecken, schönen Quaderblöcken bedeckt, aus deren Mitte wilde Olivenbäume hervorwuchsen mit Lorbeergebüsch, Lentiscus, Oleander und anderen Kräutern». Ιδιαίτερα σημαντική είναι επίσης η μαρτυρία του V. Langlois, ο οποίος επισκέφθηκε την περιοχή τα έτη 1852 και 1853, και το 1861 δημοσίευσε⁸ όχι μόνο τα κατάλοιπα αλλά και ένα σκαρίφημα του μνημείου (Εικ. 2). Ο περιηγητής αναφέρει: «...se trouve une vaste construction bâtie à l'extrémité d'un long promontoire qui se termine par une langue de terre basse et large. ...C'est un beau monument construit en larges pierres de taille. On voit à l'intérieur une salle extrêmement profonde, éclairée par plusieurs fenêtres arquées dont quelques-unes sont encore bien conservées. Tout autour de cette vaste construction, qui semble avoir été élevée au moyen âge sur les ruines d'un édifice considérable, on trouve des fragments de mosaïques, dont les cubes sont dispersés à la base de murailles du monument. Quelques voyageurs ont prit cette construction pour un palais ruiné, s'autres pour une forteresse; pour moi, j'aime mieux y voir les ruines d'un monastère byzantin fortifié, afin d'en défendre l'entrée aux musulmans, comme cela se pratique encore en Orient». Τέλος, αξίζει ακόμη να αναφερθούν

⁶ C. Mango - I. Ševčenko, «Three Inscriptions of the Reigns of Anastasius I and Constantine V. 1. Two Inscriptions from Euchaita», *BZ* 65 (1972), 379-382. C. Marek, *Pontus et Bithynia*, Mainz 2003, 122-125, εικ. 178-182.

⁷ H. Hellenkemper - F. Hild, *Neue Forschungen in Kilikien*, Veröffentlichung

αριθ. 4, Βιέννη 1986, 44-47, εικ. 2. F. Hild - H. Hellenkemper, *Kilikien und Isaurien*, TIB, αριθ. 5, Βιέννη 1990, 362 (Μύλαι), 399 (Σαρπηδόνια Άκρα), 444 (Άγιος Θεόδωρος).

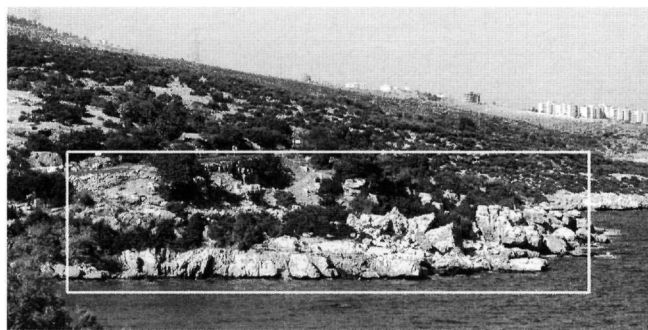
⁸ V. Langlois, *Voyage dans la Cilicie et dans des montagnes du Taurus, exécuté pendant les années 1852-1853*, Παρίσι 1861, 180 κ.ε.

Εικ. 2. Ο Άγιος Θεόδωρος. Ο ναός κατά τον V. Langlois (1861).

οι μαρτυρίες των R. Heberdey και A. Wilhelm, οι οποίοι το έτος 1891 δίνουν τις πληροφορίες⁹: «Inschriften haben wir weder hier (ενν. Μύλαι-Manastir) noch auf den großen Sarkophagen entdeckt, die östlich bei einer kleinen Bucht in reizendem Thale und jenseits bei einer stattlichen Kirchenruine, Monastir genannt, stehen. Wie moderne Jahreszahlen auf den Steinen beweisen, ist der aus großen Quadern errichtete Bau, prächtig unmittelbar an dem vielzerklüfteten Steilufer gelegen, erst in jüngster Zeit durch Niederreißen und Sprengen erbarmungslos zerstört worden». Οι H. Hellenkemper και F. Hild, οι οποίοι όσον αφορά στην Κιλικία και την Ισαυρία αξιοποίησαν όλες τις πηγές με μεγάλη προσοχή, ακολούθησαν κάθε ίχνος και ταυτόχρονα ανακάλυψαν πολλά μέχρι τότε άγνωστα μνημεία, γράφουν απογοητευμένοι μετά τις επισκέψεις τους στην περιοχή το 1983 και το 1985¹⁰: «Die Untersuchung im Jahre 1985 kam zu spät» (1986) και «Keine Zeugnisse am vermuteten Ort gefunden» (1990).

Κάποιες φορές τυχαία γεγονότα μπορούν να βοηθήσουν καταστάσεις, για τις οποίες φαίνεται ότι έχει χαθεί κάθε ελπίδα. Σε μιαν επίσκεψη στη διάρκεια εκδρομής στις Μύλες-Manastir το έτος 1999 αναζητούσαμε τα ίχνη των οικοδομημάτων, για τα οποία γίνεται λόγος στις προαναφερθείσες πηγές¹¹. Καθώς δεν μπορούσαμε να εντοπίσουμε κάποιο κατάλοιπο, ρωτήσαμε ένα νεαρό βοσκό, ο οποίος δεν ήξερε καμιά εκκλησία (kilise) στην περιοχή, μας πληροφόρησε όμως ότι η γιαγιά

Εικ. 3. Βράχοι και κατάλοιπα του ναού του Αγίου Θεοδώρου από τα δυτικά (στο βάθος οι Όλμοι-Ταζιου).

του μιλούσε για μια μονή (manastir), η οποία παλαιότερα βρισκόταν στη βραχώδη προεξοχή ανατολικά της χαράδρας και του κόλπου (Εικ. 3). Ο νεαρός δεν είχε ποτέ επισκεφτεί το χώρο, μας τον έδειξε όμως από ψηλά. Ήταν ακριβώς εκεί όπου οι R. Heberdey και A. Wilhelm είχαν αναφερθεί για την ύπαρξη της μονής.

Η παραλιακή οδός είναι στην περιοχή αυτή στενή και έχει πολλές στροφές, με αποτέλεσμα όταν οδηγεί κανείς η προεξοχή να μην είναι ορατή. Εξαιτίας της κατάχωσης, της βλάβησης και των απορριμμάτων που ρίχνονται από ψηλά στάθηκε ιδιαίτερα δύσκολο κατά τις σύντομες επισκέψεις μας στις θέσεις αυτές να διακρίνουμε κάτι από την τοιχοποιία, η οποία σώζεται ακόμη in situ. Μεγάλοι πελεκητοί λίθοι, με τους οποίους η σύγχρονη οδός σε κάποια σημεία γειτνιάζει, δημιουργούν ένα όριο στα βόρεια. Φαίνεται ότι πρόκειται μάλλον για κάποιον τοίχο του αρχαίου τεμένους παρά για το βόρειο τοίχο του χριστιανικού ναού. Προς τα δυτικά, στο μικρό κόλπο που εισχωρεί στη συνέχεια στο φαράγγι που οδηγεί στα βόρεια, υπάρχει ένα συνεχές τοίχιο με κατεύθυνση από τα βόρεια προς τα νότια: στα δυτικά του θα μπορούσαν να βρίσκονται τα κατάλοιπα ενός δεύτερου τοιχίου (Εικ. 5, δεξιό τμήμα). Με λίγη φαντασία θα μπορούσε στη θέση αυτή να αποκατασταθεί ένας νάρθηκας. Στην ανατολική πλευρά του υποθετικού οικοδομήματος δεν κατέστη δυνατό κατά τις επισκέψεις μας να βρεθεί η παραμικρή ένδειξη για την ύπαρξη τοίχου και πολύ περισσότερο αφίδας. Στην επι-

⁹ R. Heberdey - A. Wilhelm, *Reisen in Kilikien*. Denkschriften Wien 44, Βιέννη 1896, 99.

¹⁰ Βλ. υποσημ. 5.

¹¹ Hellenkemper - Hild, *Neue Forschungen* (υποσημ. 7), 362. Hild -

Hellenkemper, *Kilikien und Isaurien* (υποσημ. 7), 40-43. H. Hellenkemper, «Early Church Architecture in Southern Asia Minor», στο K. Painter (επιμ.), *Churches Built in Ancient Times. Recent Studies in Early Christian Archaeology*, Λονδίνο 1994, 220, εικ. 5.

Εικ. 4. Άγιος Θεόδωρος. Τα κατάλοιπα του ναού από ΒΑ.

φάνεια του εδάφους δεν βρέθηκαν επίσης οι ψηφίδες που είχε δει στα 1852-1853 ο V. Langlois. Σαφή μαρτυρία για την ύπαρξη ενός μεγάλου και, αν λάβει κανείς υπόψη του τις αναφορές των περιηγητών, μεγαλοπρεπούς οικοδομήματος αποτελεί ένα τμήμα τοιχοποιίας με πολλά κονιάματα, το οποίο επενδύεται με μικρούς, άριστης τεχνικής πελεκητούς λίθους (Εικ. 4, αριστερά και Εικ. 6). Καθώς διακρίνεται σαφώς ένας θόλος, ίσως το κατάλοιπο να προέρχεται από κάποια αψίδα των παραβημάτων. Στην άποψη αυτή θα συνηγορούσε και το γεγονός ότι το εν λόγω κατάλοιπο βρίσκεται στο ανατολικό τμήμα του αποκαλυφθέντος κτιρίου. Ένα επίσης κατάλοιπο χυτής τοιχοποιίας υψώνεται με αιχμηρή απόληξη (Εικ. 4 και 5). Το κατώτερο τμήμα του έχει καταχωθεί, ενώ στο ανώτερο δεν διακρίνεται κάποιο ίχνος επένδυσης. Θα μπορούσε να υποτεθεί ότι το κατάλοιπο αυτό αποτελούσε τον πυρήνα ενός χοντρού πεσσού, η άποψη όμως αυτή δεν είναι δυνατόν να επιβεβαιωθεί. Επιπλέον, διακρίνονται σαφή ίχνη λαξευμένων στο βράχο κλιμάκων, οι οποίες οδηγούσαν στη θάλασσα: στη δυτική πλευρά οι εν λόγω κλίμακες, ευθυγραμμισμένες με τον κόλπο, σώζονται σε κάπως καλύτερη κατάσταση, έχουν όμως πολύ διαβρωθεί από το νερό και για το λόγο αυτό δεν είναι ορατές στην Εικ. 3· στη νότια πλευρά, προς την ανοιχτή θάλασσα, ελάχιστα τμήματά τους μπορούν να ταυτιστούν.

Όπως φαίνεται, οι παλαιές περιγραφές μπορούν να βοηθήσουν στην αποκατάσταση των ελάχιστων λειψάνων στα οποία αναφερθήκαμε και τα οποία σώζονται σήμερα: ανατολικά από τις Μύλες (πρωτοβυζαντινός οικισμός, στον οποίο έχουν εντοπιστεί περίπου εκατό

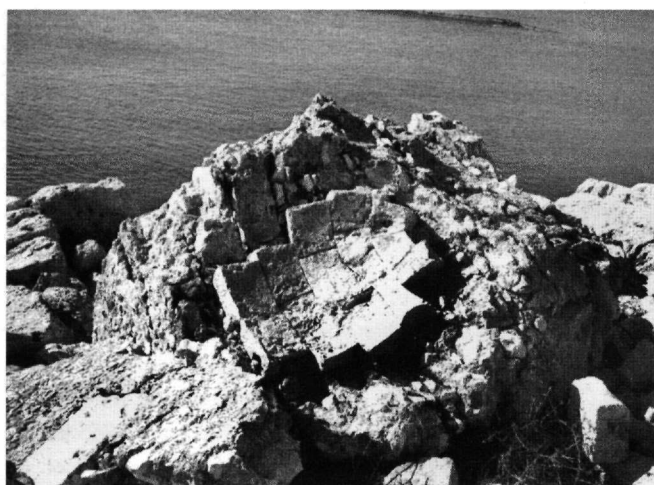

Εικ. 5. Άγιος Θεόδωρος. Τα κατάλοιπα του ναού από Β.

οικίες) βρίσκεται ένας σχετικά αποκομμένος κόλπος, ο οποίος καταλήγει σε χαράδρα (Εικ. 3, αριστερά και Εικ. 4, δεξιά). Σε ένα σπήλαιο που ανοιγόταν στη χαράδρα βρισκόταν το ιερό του Σαρπηδονίου Απόλλωνος. Το σπήλαιο κατέρρευσε κατά τη διάρκεια μιας λατρευτικής τελετής τον 4ο αιώνα μ.Χ., με αποτέλεσμα το θάνατο πολλών πιστών. Καθώς τα τοιχώματα της χαράδρας χρησιμοποιήθηκαν στα νεότερα χρόνια ως λατομεία, δεν έχει διασωθεί τίποτα από τις αρχαίες εγκαταστάσεις. Η όμορφη κοιλάδα και η μεγάλων διαστάσεων σαρκοφάγος, για τις οποίες κάνουν λόγο το 1891 οι R. Heberdey και A. Wilhelm, έχουν χαθεί χωρίς να αφήσουν ίχνη.

Όχι ακριβώς επάνω στο παγανιστικό ιερό, αλλά μπροστά από την είσοδό του, δηλαδή επάνω στον προεξέχοντα βράχο νοτιοανατολικά του κόλπου, οικοδομήθηκε, σε άγνωστη εποχή, ο ναός του Αγίου Θεοδώρου. Οι προσκυνητές μπορούσαν να τον προσεγγίσουν τόσο από τη χερσαία οδό, η οποία οδηγούσε σε αυτόν από τους Όλμους, που απέχουν περίπου τρία χιλιόμετρα, όσο και από τη θάλασσα. Ο κόλπος παρείχε μια σχετική ασφάλεια στα αγκυροβολημένα πλοία, ενώ οι κλίμακες οδηγούσαν στα ανώτερα τμήματα της χαράδρας.

Ο ναός πρέπει να ήταν ιδιαίτερα μεγάλος, όπως τονίζεται σε όλα τα κείμενα των περιηγητών, και να είχε ασυνήθιστη κάτοψη και ανωδομή. Αν υπήρχαν και μεσαιωνικές οικοδομικές φάσεις δεν είναι δυνατόν να επιβεβαιωθεί, η ύπαρξή τους όμως είναι πιθανή, αν κανείς λάβει υπόψη του την επέκταση για παράδειγμα της οχύρωσης στη Σελεύκεια ή την οικοδόμηση ενός φρουρίου (Norberd, σήμερα Tokmar Kalesi), λίγα χιλιόμετρα νο-

Εικ. 6. Άγιος Θεόδωρος. Τμήμα χυτής τοιχοποιίας με επένδυση από πελεκητούς λίθους.

τιοδυτικά του Αγίου Θεοδώρου. Αναπάντητο παραμένει επίσης το ερώτημα σχετικά με τη θέση των υπόλοιπων κτισμάτων, τα οποία ανήκαν στο προσκύνημα.

Στα ανατολικά της υποτιθέμενης εκκλησίας οι βράχοι πέφτουν απότομα στη θάλασσα και στο σημείο αυτό δεν έχουν διασωθεί τμήματα ομαλού εδάφους. Στα δυτικά της εκκλησίας, εκατέρωθεν του κόλπου, βρίσκονται τα κατάλοιπα ενός μικρού υστερορωμαϊκού-πρωτοβυζαντινού συγκροτήματος λουτρών, το οποίο ίσως να ανήκε στο ευρύτερο συγκρότημα του ιερού¹². Επιπλέον, οικοδομήματα θα μπορούσαν να βρίσκονται και στη νότια έξοδο της χαράδρας. Στο σημείο αυτό είναι πιθανόν να υπήρχε μια μικρή λωρίδα σχετικά ομαλού εδάφους· εξαιτίας όμως της σύγχρονης οδού, η οποία στη στροφή έχει μεγάλο πλάτος, καθώς και εξαιτίας του λατομείου, η αρχική θέση έχει εντελώς εξαφανιστεί. Πιθανόν οι Μύλες, που δεν είχαν το χαρακτηρισμό κώμης αλλά μάλλον πόλης, να αναπτύχθηκαν λόγω της μετακίνησης των προσκυνητών του ναού του Αγίου Θεοδώρου.

Είναι άγνωστο πότε ο ναός εγκαταλείφθηκε· καθώς όμως θεωρείται ότι ο σχετικά γειτονικός ναός της Αγίας Θέκλας λειτουργούσε μέχρι και το 14ο αιώνα, πιθανόν να ισχύει το ίδιο και για το ναό του Αγίου Θεοδώρου. Από τη «μονή» του Αγίου Θεοδώρου μεταφέρθηκε σε άγνωστο χρόνο η τουρκική ονομασία «Manastir» στον οικισμό Μύλαι.

Κατά συνέπεια υπάρχουν πολλά στοιχεία που συνηγορούν στην άποψη ότι τα αρχιτεκτονικά λείψανα, που βρίσκονται στη βραχώδη προεξοχή ανατολικά και κάτω από τις Μύλες, προέρχονται από το περίφημο προσκύνημα του Αγίου Θεοδώρου στους Όλμους. Είναι βέβαιο ότι ένα μεγάλο μέρος του καταστράφηκε από βανδαλισμούς, όπως συμβαίνει ακόμη και σήμερα σε απίστευτα πολλές αρχαίες και χριστιανικές θέσεις στην Τουρκία. Στην καταστροφή συνετέλεσε επίσης η εκτεθειμένη στη θάλασσα θέση του προσκυνήματος, το οποίο είχε κτιστεί ελάχιστα μέτρα επάνω από την επιφάνεια του νερού. Κατά τις σφοδρές θύελλες του χειμώνα, χαρακτηριστικές για τη δυτική Κιλικία, τα κύματα έφταναν πιθανώς το οικοδόμημα· άλλωστε, στην περιοχή ακόμη και το καλοκαίρι μπορούν να ξεσπάσουν εξαιρετικά δυνατές θύελλες με ψηλά κύματα. Φαίνεται ότι εξαιτίας των συνεχών προσκρούσεων της θάλασσας στη νότια πλευρά, οι βράχοι –και κατά συνέπεια τμήματα των κλιμάκων– αποκόπηκαν. Επιπλέον, το αλμυρό νερό προξένησε σοβαρές βλάβες στην τοιχοδομία. Σήμερα όμως ένας νέος κίνδυνος απειλεί τα κατάλοιπα του ιερού του Αγίου Θεοδώρου: η παραλιακή οδός, η οποία ενώνει την Αττάλεια (Antalya) στα δυτικά με το Ζεφύριο (Mersin) και στα ανατολικά με την Ταρσό και τα Άδανα, πρόκειται να διαπλατυνθεί σε μεγάλο βαθμό. Απομένει να ελπίζουμε ότι πριν από αυτές τις εργασίες η θέση του ιερού του Αγίου Θεοδώρου μπορεί να καθαριστεί, να ερευνηθεί συστηματικά, να φωτογραφηθεί και να καταμετρηθεί, ώστε να διασωθεί τουλάχιστον για την επιστήμη.

¹² S. Eyice, «Ricerche e scoperte nella regione di Silifke nella Turchia meridionale», στο C. Barsanti κ.ά. (επιμ.), *Milione 1. Studi e ricerche d'arte bizantina*, Ρώμη 1988, 28, πίν. 18.2.

Προέλευση φωτογραφιών

Εικ. 1: σχέδιο Hellenkemper - Hild (βλ. υποσημ. 6). Εικ. 2: Langlois (βλ. υποσημ. 7). Εικ. 3-6: G. Koch.

Guntram Koch

DAS HEILIGTUM DES HEILIGEN THEODOROS BEI HOLMOI (ISAURIA) WIEDERGEFUNDEN

Der Hg. Theodoros Tiron hatte um 306 n. Chr. in Amaseia das Martyrium erlitten. Er wurde in Euchaïta beigesetzt, einem Dorf ungefähr 50 km westlich von Amaseia. Euchaïta entwickelte sich bald zu einem bedeutenden Pilger-Zentrum, das bis in das Mittelalter hinein blühte. Nach der Eroberung des Inneren Kleinasiens durch die Seldschuken im späteren 11. Jh. geriet es immer mehr in Vergessenheit. Zu unbekannter Zeit wurden die Kirche und die dazu gehörigen Gebäude so völlig zerstört, daß keinerlei Baureste erhalten sind und die genaue Lage unbekannt ist. Es sind lediglich einige architektonische Teile und Inschriften gefunden worden.

Seit dem 4. Jh. hatte Hg. Theodoros noch ein weiteres großes Heiligtum und Pilgerzentrum in Kleinasien, und zwar an der Südküste, westlich von Seleukeia (Silifke), in der Nähe des Hafens Holmoi (Taşucu) (Abb. 1). Theodoros hatte dort offensichtlich seine kriegerischen Fähigkeiten bewiesen, indem er das alte Orakel-Heiligtum des Apollon Sarpedonios zerstört hatte. Aus Reiseberichten seit dem 15. Jh.

geht hervor, daß es westlich von Holmoi und östlich von Mylai ein großes und ungewöhnliches Gebäude gegeben haben muß (Abb. 2, V. Langlois, 1861). Zuletzt wurde 1891 davon berichtet (R. Heberdey, A. Wilhelm); 1983 und 1985 konnten keinerlei Reste entdeckt werden (H. Hellenkemper, F. Hild). Durch einen Zufall gelang es 1999, die Stelle wiederzufinden; auf einem felsigen Vorsprung direkt am Wasser, am Eingang zu der Schlucht, in der die Kult-Höhle des Sarpedonios vermutet werden kann, sind gewaltige Stützmauern, einige wenige Teile eines großen Baus, wohl der Kirche, und weiterhin Treppenstufen, die aus dem Felsen herausgemeißelt sind, erhalten (Abb. 3-6).

Das hochberühmte Heiligtum des Hg. Theodoros bei Holmoi, das als verloren galt, konnte zwar wiedergefunden werden; es ist aber zu befürchten, daß es in Kürze völlig zerstört wird, da die Küstenstraße ausgebaut werden soll. Es ist zu hoffen, daß die Stätte vorher gereinigt, vermessen und dokumentiert werden kann, damit sie wenigstens für die Wissenschaft erhalten bleibt.